

FİLİSTİN SORUNUNA NEOREALİST BİR BAKIŞ

Mahmut ŞEN

Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

mahmutsen52@gmail.com

Özet

Filistin sorununun Leo Pinsker'in Sion Aşıkları Derneği'ni kurmasına kadar giden bir tarihî geçmişi vardır. Yahudiler her dönem Araplar karşısında denge oluşturacak bir küresel güçten destek görebilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte İngiltere önemli etken olsa da savaş sonrası süreçte ABD öne çıkmıştır. Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin Araplara desteğiyle sorun sistemselsel bir duruma evrilerek bloklar arası güç mücadelesinin cereyan ettiği alan olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise çeşitli diplomatik kanallar oluşturularak çok taraflı çözümler üretilmesi hedeflense de Arapların geçmiş dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de siyasî açıdan yeterli dengeleyici unsurunun olmaması sebebiyle, süreç İsrail'in istediği yönde ilerlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Filistin Sorunu, Uluslararası Sistem, Güç Dengesi, Güç Mücadelesi, Kendine Yeterlilik

Abstract

Palestinian Question has a long background going back to the establishment of the "Lovers of Zion" by Leo Pinsker. Jews have always received support from a global power for balancing Arabs. Although England was a significant factor until World War II, the US has gained dominance in the aftermath of the War. During Cold War, with the USSR's support to Arabs, the problem has evolved into a systematic situation and has become an area where power struggle between blocks occurred. In the post-Cold War period, although various

diplomatic channels were established with a view to finding multilateral solutions, Arabs' lack of political balancer as it was the case before, the problem went on in the manner Israel wanted.

Keywords: *Palestinian Question, International System, Balance of Power, Power Struggle, Self-Sufficient*

Giriş

Filistin sorunu 1882 yılında göç hareketleriyle başlayarak 1948 yılında İsrail'in kurulmasıyla kemikleşen çatışma alanını ifade etmektedir. Her dönem çeşitli dinamiklerle büyüyen sorun, Arapların yeterli dengeleme sağlayamaması sonucu Yahudilerin lehine ilerlemektedir. İlk başlarda yaşanan yoğun şiddet dönemi zamanla yerini diplomasi faaliyetlerine de bıraksa sorunun aşılmadığı görülmektedir. Bu sebeple, denge ve yeterlilik unsurlarına önem veren Neorealist bir bakışla konuyu ele almak, sorunu anlamlandırma açısından faydalı olacaktır.

Neorealistler temelde dengelemenin önemine değinerek dengenin, hayatta kalma mücadelesi ile evrensel hâkimiyet arasındaki yelpazede konumlandığını varsaymaktadır. Ayrıca tüm bu süreç içerisinde kendine yeterliliğin beka algılamasıyla bağlantılı olduğu yaklaşımını benimsemişlerdir.

Bu çalışmada, Neorealizm kuramı ana hatlarıyla aktararak Filistin sorununun neorealist bir çerçevede ele alınması amaçlanmıştır. Çalışmada araştırma sorusu olarak "Filistin sorununda çözümsüzlük neden kaynaklanmaktadır?" belirlenmiştir. Bu doğrultuda Filistin sorunundaki çözümsüzlüğün Filistinlilerin dengeleme unsurundaki yetersizliğinden kaynaklandığı hipotezi irdelenecektir. Bu çalışmayla birlikte Filistin sorununa tarihî süreçte bütüncül yaklaşmanın yanı sıra Neorealizm kuramıyla değerlendirilmesi sorunun teorik yazınına katkı sağlayacaktır.

Çalışmada ilk olarak Neorealizm kuramı ana hatlarıyla ele alınarak ikinci başlıkta İsrail kurulana kadar geçen süreç üzerine inceleme yapılacaktır. Üçüncü başlıkta Arap-İsrail Savaşları üzerine

değerlendirmeler yapılarak, dördüncü başlıkta çözüm girişimleri ele alınıp ardından çalışma sonuç başlığıyla tamamlanacaktır.

Neorealizm

1979 yılında Kenneth N. Waltz'ın yayımladığı “Uluslararası Politika Teori” isimli çalışması Neorealizm yaklaşımının öncüsü olmuştur. Waltz haricinde John Mearsheimer, Robert Gilpin, Stephen M. Walt, Christopher Layne ve Joseph M. Grieco Neorealist yaklaşım üzerine çalışmalar üretmiş önemli kişilerdir. Waltz, iktisadî sistem ve siyasî sistem benzerlileri ile “ulusal” ve “uluslararası sistem” farklılıklarını ele almıştır. Klasik Realizmle kıyaslandığında neden ve etkiler ile amaç ve araçlar konusunda farklılıklar taşıdığını görülmektedir. (Çıtak 2014:47) Neorealizm, sistemin yapısını merkezine aldığı için “Yapısalcı Realizm” olarak da adlandırılabilir.

Neorealizm, Klasik Realizmin insan doğasından kaynaklı anarşiden yana tutumunun aksine uluslararası sistemden gelen anarşi tanımlaması üzerinde durmaktadır. Bu kapsamda güvenliğe ait yaklaşımı şu şekildedir:

- Güvenliğin temeli devletlerdir,
- Ulusal güvenlik önemlidir,
- Ulusal güvenlik dış güvenlik ile sağlanır,
- Uluslararası sistemdeki anarşi “görece” güvenlik sağlayabilir. (Karabulut 2018:77)

Klasik yaklaşımda egemen olan insan doğasının kötü olduğu düşüncesine karşı insanda iyilik de olabileceğini savunan Waltz, savaşları çıkaran insanların aynı zamanda barışlar yaptığını da dikkat çekmektedir. Neorealizm, devleti sistemde baskın aktör olarak tanımlamakla birlikte uluslararası örgütleri, çıkar gruplarını, sivil toplum örgütlerini, diaspora ve lobileri, çok uluslu şirketleri, istihbarat örgütlerini ve bireyi sisteme etki edebilir olarak görmektedir. (Çıtak 2014:49) Bir devletin dış politika davranışı sergilerken uluslararası yapıdan gelebilecek baskıları da hesaba katarak adım atması gerekmektedir. Bu sebeple egemenlik tanımını

bir devlet için özgürlük olarak ifade etmek zordur. Çünkü ulaşmak istedikleri kazanımları elde edememektedir. Ayrıca bu baskı her devlete eşit uygulanırken baskıya verilen cevap devletlerin kapasiteleriyle doğru orantılıdır. Bu baskı durumu da sistemde egemen olan anarşiden gelmektedir. Bu anarşi herhangi bir durum karşısında güç kullanımını engelleyecek bir üst yapı olmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla böyle bir durum içerisinde devletler güç artırımına gitmektedir (Özdoğan 2019:7).

Güç, devletin tüm kabiliyetlerini ifade etmektedir. Bunlar; toprak büyüklüğü, nüfus, doğal kaynaklar, devlet kurumlarının etki düzeyi, silahlı kuvvetlerin etki düzeyi, ekonomik kapasite ve liderin kişisel özellikleridir. Devletlerin elinde bulundurdukları siyasî, askerî ve ekonomik kapasiteler güçlü olmasını sağlasa da büyük güç olarak görmek için bu kapasitelerini küresel düzeyde kullanması gerekmektedir (Özdoğan 2019:8). Devletler arası işbirliğini, ilk olarak kendi kazancına ek olarak karşı tarafın da ne kazandığı ve ikinci olarak sistemdeki belirsizlikten doğan güç artırma girişimleri sınırlı tutmaktadır. Bu sebeple mutlak kazanç yerine göreceli kazanç ilkesi devletler tarafından benimsenmelidir. Güçlü bir devlete karşı güçsüz bir devlet güç dengesi esasını hedef olarak ittifak geliştirmelidir.

Waltz'a göre teori düzenli gerçekleşen olaylarla ilgili olup tesadüfi olanları dikkate almamaktadır (Sönmezoglu 2012:134). Waltz teorileri "indirgemeci" ve "sistemik" şeklinde iki kategoriye ayırmıştır (Turan 2015:22; Waltz 2015:77-99). İndirgemeci teoriler sistemin birimlerden oluştuğunu ve bu birimlerin nitelikleri ile etki düzeylerinin bilinmesiyle anlam kazandığını belirtir. Oysa Waltz, bunları bilmenin etkileşimi tam olarak açıklayamayacağını düşündüğü için bu yaklaşıma karşıdır (Ersoy 2015:173). Waltz sistemik teoride birimler değil sistemdeki aktif dinamiklerle, yani sistemin yapısı ve etkileşimiyle ilgilenmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse "devlet" ve "birey" merkezli yaklaşımları indirgemeci, "sistem" merkezli yaklaşımları sistemik olarak nitelemektedir (Tamçelik vd. 2019:47). Waltz'a göre uluslararası sistem üç boyutludur:

1. Uluslararası sistemin kendine özgü tanzimi

Waltz'a göre uluslararası alanda ulusal siyasetteki gibi emredici hiyerarşik sistem olmayıp devletler arasında eşitlik söz konusudur (Waltz 2015:112). Buradan hareketle çıkarım yapılırsa "anarşi sistem üzerinde düzenleyici bir etkiye sahiptir" denilebilir. Anarşi ortamındaki düzenin varlığına karşı gelebilecek tepkiler için belirli kurallar olmayan ve kişisel menfaatin devamlılığı için görünmeyen sınırlar olduğunu belirtmektedir. Waltz devletin birçok amacı olduğunu ifade ederek bu amaçların temelinde de beka algılamasının yattığını belirtmektedir.

2. Farklılaşan birimler arası işlev belirtilmesi

Ulusal siyasî sistemde hiyerarşik yapının getirdiği farklılık görülürken uluslararası sistemde hiyerarşi olmadığından anarşiden kaynaklı benzerlik görülmektedir (Waltz 2015:118). Ancak şunu da unutmamak gerekir bu benzerlik sınıflandırma açısından geçerli olup tüm yönleri içermemektedir (Waltz 2015:122). Waltz devleti tek aktör olarak görmeyerek yapıdaki belli başlı devletlerin sisteme etki edebileceğini belirtir (Waltz 2015:119). Devletleri mikro-ekonomik düzeyde pazarda rekabet eden şirketlere benzeterek esas aktörlerin rekabet edebilen devletler olduğu yaklaşımını benimsemektedir. Waltz'ın devleti temel aktör görmesi "uluslararası kuralları koyan ve bozanın devlet olduğu" yaklaşımıyla ilgilidir.

3. Birimler arasında kabiliyet dağılımı

Kabiliyet birimlerin özellikleri iken kabiliyet dağılımı sistemin özelliğini belirlemektedir (Waltz 2015:124), Waltz devlet kabiliyetinin askerî güç, ekonomi, siyasî istikrar, nüfus, arazi kaynaklar ve siyasî ehliyet kavramlarının tamamını kapsadığını belirtmektedir.

Waltz üç başlıklı yapı tanımının yeterli olacağını ve bunların dışında her şeyin dışarıda kalacağını belirtmektedir (Waltz 2015:105). Waltz sistemdeki düzenin varlığını güç dengesi ile

gerçekleştiğini belirtmektedir. Bunun içinde hayatta kalmak ve evrensel hâkimiyet arasında konumlanan devletlerin amacına ulaşması için iki tür yöntem tanımlaması yapmıştır. Bunlar; ekonomik ve askerî gücü arttırarak zeki stratejiler geliştirmesini kapsayan dâhili çabalar ve ittifakı genişletme ve güçlendirme ile muhalefeti zayıflatma girişimlerini içeren harici çabalardır. (Ersoy 2015:176) Waltz gücü güvenlik için araçsallaştırmış ve uygun miktar gücün yeterli olacağını belirtmiştir. Kısaca Waltz'a göre önemli olan güvenliğin maksimizasyonudur. (Turan 2015:22)

Waltz güç dengesi, iki kutuplu ve çok kutuplu sistem üzerinde değerlendirmede bulunarak nükleer silahlanma süreciyle ortaya çıkan iki kutuplu yapının diğer sistem düzeylerine göre daha istikrarlı olduğunu belirterek soğuk savaşın bitimiyle kaybolan iki kutuplu sistem sonrası için *"bu sistemin basitliği ve rahatlatıcı simetrisi olmadan yaşamaya hazırlanmalıyız."* (Waltz 2008:4) ifadesini kullanarak gelecek döneme karamsar bakmıştır. Nitekim sonraki süreçte devletlerden ziyade terör grupları ve ayrılıkçı hareketler ön plana çıkmış, karamsar olunmasını gerektirecek bazı gelişmeler yaşanmıştır.

Waltz'a göre devletler anarşik düzende peşine takılma (*bandwagon*) yerine dengeleme (*balance*) siyasetini takip etmektedir (Donnelly 2014:60). Çünkü yapıdaki belirsizlikte peşine takılma düşman aktörün güçlenmesini de sağlayacağı için değişebilir durumdur. Ancak hiyerarşik düzlemde peşine takılma siyaseti izlemeyi tercih eder, çünkü kaybetme durumunda güvenlikle ilgili sorun yaşamaz. Dengeleme, asker sayısını ve savunma harcamalarını arttırmak gibi hedefleri içeren "iç dengeleme" ve ittifaklar yoluyla denge bozucu devlete karşı girişimleri içeren "dış dengeleme" olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir (Karabulut 2018:81). T.V. Paul'a göre de dengeleme kendi içerisinde sert, yumuşak ve asimetrik olarak üç şekilde sınıflandırılmaktadır (Paul 2004:13). "Sert dengeleme" 18. ve 19. yüzyılın klasik anlayışına sahip dengeleme modelini, "yumuşak dengeleme" askerî boyutun dışına çıkarak siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlarla dengelemeyi,

“asimetrik dengeleme” ise devlet unsurunun devlet dışı yapılarla oluşturduğu işbirliğini tanımlamaktadır. (Paul 2004:14-17) Sert dengeleme yöntemi ABD-SSCB üzerinden biraz açılırsa, Bolşevik Devrimi ile ABD ile ideolojik ayrışmanın başlamasıyla gerilen ilişkilerin İkinci Dünya Savaşı’nda Hitler’in durdurulması için ittifaka evrilmesiyle Almanya’ya karşı dengeleme oluşturulması örnek verilebilir. Yumuşak dengeleme örneği ABD’nin siyasî ve ekonomik gücü karşısında BRICS ülkelerinin oluşturduğu siyasî ve ekonomik ittifak üzerinden verilebilir. Asimetrik dengeleme açısından ABD’nin yakın zaman içerisinde Suriye’de PYD’ye verdiği destek örnek oluşturabilir.

Sistemdeki anarşi var olan düşük düzeyli iyi niyetleri de yok etmektedir. Böylece güvenlik ikilemi olarak adlandırılan diğer aktörün silahlanacağı varsayılarak silahlanması durumu ortaya çıkar. Aslında bu düşman aktörler her ne kadar silahlanmak istemese de içinde bulunulan öngörülemez durum silahlanma gerçeğine itmektedir. Bu kavramsallaştırmayı ortaya çıkaran insan doğası değil sistemdeki rekabetçi unsur kaynaklıdır (Aslanlı vd. 2016:1524). Bu sebeple devletler güvenliklerini sağlamak için daima kendine yeterli (*self-sufficent*) olmalıdır (Karabulut 2018:179). Bu yeterlilik arayışı da zaten güvenlik için adım atmaya yönlendirme sağlamaktadır.

Neorealizm de kendi içerisinde savunmacı ve saldırgan olarak ikiye ayrılır. Savunmacı realizm, uluslararası sistemin anarşik yapısında temel aktör olan devletlerin hayatta kalma mücadelesi içerisinde güce bağımlılık duyduğu döngüsel bir ortamı açıklığa kavuşturmak istemektedir. Bu uluslararası sistemdeki anarşinin yarattığı güvenlik ikilemi durumu, devletleri istikrarsız bir ortama iterek sıfır toplam bir oyun mantığı üzerinden askerî, coğrafi, teknolojik ve normlar anlamında devletler arasında bağ oluşarak bir denge durumu oluşturduğu belirtilmektedir (Tüysüzoğlu 2013:69). Bu denge durumunun da uluslararası sistemde istikrarlı bir ortam oluşturduğu görüşü vardır. Savunmacı realizm anlayışına göre gücün unsurlarından olan askerî, ekonomik ve teknolojik

gelişmişliklerini dengeli artırarak diğer rakipler üzerinde gözlem oluşturmakta ve rakiplerin gücünü amaç potasına koyarak dengeyi bozması durumunda yeni denge için “dengeleyici” unsurlar arayışına gitmektedir (Tüysüzoğlu 2013:69-70). Bozulmamış denge durumunda sistem üzerindeki güvenliği artırmanın amaçlanması esasının korunması gerekmektedir. Savunmacı realizm içerisinde devletleri tek parça değil de sivil toplum kuruluşları, askerler, kamuoyunun ilgisi gibi unsurlardan da etkilenen bir yapı olarak görülmelidir.

Saldırgan realizm, savunmacı realizmin uluslararası sistemdeki güvenlik durumunun devletlerin davranışlarını istikrara sürüleceği varsayımının aksine her devletin kendi güvenliği için güç arayışında olduğunu öngörmektedir. Bu güç maksimizasyonunda devletler yayılcı dürtülerini rasyonel davranışla, kâr-zarar hesabıyla, değerlendirdikten sonra eyleme dökmektedir. Devletlerin eylemleri sonucunda kendi karları istenilendir, ancak kârlı olunmaması durumunda da karşı tarafın kazancını düşürerek göreceli kazanç elde etmesi savunulan bir tutumdur (Tüysüzoğlu 2013:72). Devletlerin saldırgan tutum izlemesinde kendi iç yapılarındaki ideolojik durum da ekilidir. Devletleri bu tutuma iten bir diğer faktör de kendilerine göre “güçsüz” olarak gördükleri devletlere karşı da üstünlüğünü pekiştirme arzusudur.

Mearsheimer, gücü amaç için görerek saldırgan realizmi tanımlamaktadır. Mearsheimer, denge mekanizması için iki kutuplu sistemdeki dengenin çok kutuplu sistemdeki dengeden daha istikrarlı olacağını ileri sürmektedir (Aslanlı vd. 2016:1525). Bölgesel güç statüsündeki ülkelerin küresel anlamda da hakimiyet kurabileceği üzerinde durmaktadır (Tüysüzoğlu 2013:73). “Büyük Güç Siyasetinin Trajedisi” isimli eseri beş varsayımı ile realist teori geleneğine önemli katkı sağlamaktadır. Mearsheimer’ın üzerinde durduğu beş varsayım;

- Uluslararası sistem anarşik yapıya sahiptir.
- Büyük güçlerin saldırgan askerî kabiliyeti tabiatlarında vardır

- Devletler arası niyet belirsizliği vardır.
- Temel amaç bekâdır.
- Büyük güçler rasyonel aktörlerdir. (Mearsheimer 2001:30-31)

Bu beş varsayımın temelinde devletlerin birbirine olan güvensizliği, başka bir devletten yardım beklenemeyeceği ve kendi için sistem içerisinde en güçlü olma isteği dâhil üç durum bulunmaktadır. Mearsheimer, küresel egemenliğe ulaşmanın zor olduğunu belirterek “tek bölgesel egemen” olmanın ideal durum olduğunu ifade etmektedir.

Stephen M. Walt, ulusal siyaseti dış politika ve güç arasındaki değişken olarak ifade eder. Walt’a göre “dengeleme” “peşine takılma” stratejisinden yaygın olması gücü değil tehdidi dengelediğindedir (Yılmaz 2015:11). Saldırgan güç, toplam güç, coğrafi yakınlık ve saldırgan niyetler tehdidin seviyesini belirlemektedir. Bu seviyelerden okunan niyetler ittifak durumuna itebilir. Walt ayrıca yapı üzerinden bir değerlendirmeye giderek, devletleri kendileriyle aynı olanları dost, farklı olanları düşman görebilir diyerek algı düzeyinde bir açıklama yapmıştır (Ertoy 2019:19). Bu çerçevede “iç etkenler”, “algı” ve “ideoloji” gibi etmenlere odaklanmanın önemine değinmiştir (Ertoy 2019:13). Dost-düşman değerlendirmesi açısından şöyle bir örnek oluşturmak yanlış olmayacaktır. ABD için İran’ın veya Kuzey Kore’nin nükleer silaha sahip olması Hindistan’ın nükleer silaha sahip olmasından daha tehdit edicidir. Bu varsayımın iten durum, her iki ülkeyi yaptırımlar yoluyla belirli sınırlara çekilmeye çalışılırken Hindistan’ın Çin’e karşı bölgesel bir denge oluşturması amacıyla daha serbest bırakıldığı düşüncesidir. Bölgesel dengelemenin neden Kuzey Kore değil de Hindistan olduğunu benzerlik ve farklılık yönüyle başka bir çalışmada genişçe ele almak sorunun cevabını verir niteliktedir.

Filistin: Sion Aşıkları’ndan Bağımsız İsrail’e

Yahudilerde devlet oluşturma düşüncesi 19. yüzyılda Rus Çarlığı tarafından Yahudilere yönelik katliamlar düzenlenmesiyle oluş-

muştur (Cleveland 2008:267). Gerek Rusya coğrafyasında gerekse batı toplumunda oluşan Yahudi karşıtlığının çözülmesini beklemek yerine Yahudi devleti kurulmasını fikrini 1882 yılında Leo Pinsker ortaya atmıştır (Akkan 2017:3). Pinsker'in düşüncesinden etkilenenler Sion Aşıkları Derneği kurmuş ve böylece örgütlü olarak Filistin bölgesine göç hareketlerine başlamıştır. Siyonizm kavramının oluşumu da bu şekilde olmuştur. Derneğin organizasyonunda Aliyah olarak bilinen ilk göç dalgası 1882-1903 yılları arasında gerçekleşmiştir (Deveci 2017:3). Pinsker düşüncesinin temellerini oluştursa da Siyonizm kavramının gelişimi Theodor Herzl, 1896 yılında yayınladığı Yahudi Devleti kitabıyla şekillendirmiştir (Tokgöz 2017:187). Herzl'in girişimleriyle İsviçre Basel'de 200 kişinin katılımıyla toplanan ilk Siyonist Kongre'de Dünya Siyonist Örgütü kurulmuştur (Pappe 2007:36). İngiltere'de Haim Weizmann'ın girişimleriyle 2 Kasım 1917 tarihinde Filistin'de Yahudi devleti kurulmasını öngören Balfour Deklarasyonu yayınlanmıştır. ("Balfour Decleration" 1917). Klasik Avrupa güç dengesi modelinin 19. yüzyılın ikinci yarısında İtalyan ve Alman birliklerinin kurulmasıyla sarsılmış olması yeni dönemin mücadelecisi olacağını gösteren en büyük emarelerden olmuştur. Yine bu dönem içerisinde Rus saldırılarıyla Osmanlı'nın ciddi anlamda kayıpları olmuştur. İngiltere de bu gelişmeleri fırsat görerek Mısır ve Kıbrıs'ı kontrol altına almıştır. Dolayısıyla Pinsker'in bu fikri ortaya attığı dönemi sıradan görmek yanlıştır. Çünkü Osmanlı'nın git gide zayıflaması ve İngiltere'nin bölgeyi kontrol altına alması Yahudilere sistemin yarattığı fırsat olmuştur. Dönemin imkanları içerisinde Yahudiler bunu göç hareketliliği ile sürdürmüştür.

Birinci Dünya Savaşı ile güç dengesi sisteminin bozulmasıyla İngiltere ve Fransa başat güçler olarak öne çıkmıştır. Walt'ın dost – düşman algılamaya dayalı ittifak modeli gibi İngiltere de yeni dönemde Yahudilere bölgede devlet kurma imkânı tanıyarak bölgede güvenilir müttefik istemiş olabilir. Aynı şekilde bölge içerisinde Arapların İngilizlerle olası probleminde dikkatini dağıtmak için Yahudileri, Arapları meşgul edecek bir araç olarak

kullanmak istemiş de olabilir. Diğer bir deyişle Walt'ın da belirttiği gibi tehdidi dengeleme yoluna gitmiştir. Netice itibariyle sistemin yarattığı bu ortam içerisinde hem Yahudiler devlet kurma yolunda büyük adım atmış hem de İngilizler bölgede kendilerine karşı gelebilecek baskıları belirli oranda dengelemiştir.

İngiltere her ne kadar Yahudilere devlet konusunda ciddi destek sağlasa da bunu Arapları tamamen saf dışı bırakarak yapmamıştır. İki grup içerisinde de dengeyi bozmaktan çekinmiştir. Çünkü her ne kadar Yahudilere devlet oluşturmada destek verse de Osmanlı egemenliğinden yeni çıkmış bir bölgede yerel halkı dışlamak kontrolü altındaki topraklarda soruna neden olabilirdi. O dönem Osmanlı'nın savaşı kaybetmesiyle Arap coğrafyasındaki topraklar konusunda Şerif Hüseyin ile anlaşma yapmıştır. Ancak Şerif Hüseyin'e ve daha sonra Necid Emiri İbn Suud'a vaat edilen toprak içerisinde Filistin olmadığını belirtmek gerekmektedir (Önal 2020:250-251). Ayrıca Fransa ile 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot anlaşmasında da Filistin'de, Hayfa liman bölgesi hariç, uluslararası bir yönetim (İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya ve Müslüman Temsilci) öngörülmüştür (Kasalak 2016:68). İngiltere'nin Yahudi ve Araplar arasında sorun yaşanmayacağını belirtmesi üzerine Hüseyin'in oğlu Faysal ile Haim Weizmann arasında 4 Ocak 1919 tarihinde anlaşma imzalanmış ve taraflar birbirlerini kabullenmiştir ("Pre-State Israel: The Weizmann-Faisal Agreement," 1919). Haziran 1922 tarihinde İngiltere tarafından yayınlanan Beyaz Kitap ile Filistin'de iki milletli üniter bir yapı oluşturularak Arapların (o zaman %85'di) haklarının da koruma altında olacağı belirtilmiştir. ("British White Paper of June 1922," 1922). İngiltere, Osmanlı'nın hakimiyetinden çıkan Araplara da devlet kurmada destek vererek bölgesel bir denge oluşturmuştur. İngiltere ve Fransa'nın sistemde başat aktör olarak kalması kendi çıkarları doğrultusunda alt sistemler oluşturulması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Filistin bölgesinde Araplar ve Yahudiler anlaşamayınca kendi yöntemleriyle problemi aşmayı denemişlerdir. Yahudiler Araplara

kaşı Irgun, Haganah ve Stern isimlerinde örgütler oluşturmuşlardır (Kemiksiz 2017:5). Bu örgütler karşısında ayaklanmalarda İngiltere'ye karşı bir dengeleme stratejisi yürüten Almanların Araplara desteği söz konusu olmuştur. Almanlar ile koordinasyonda Kudüs Müftüsü Hacı Emin Hüseyini'nin ismi öne çıkmaktadır. Hüseyini, aslında ilk başlarda çeşitli düzeylerde İngiltere ile temaslar yürütmüş ancak sonuç alamamıştır (Turgut 2015:53). Bunun üzerine Almanya ile temasa geçerek 6 Kasım 1941 tarihinde Berlin'e gitmiş ve 28 Kasım günü Hitler ile birebir görüşmüştür (Turgut 2015:95). Böylece Araplar ve Yahudiler arasındaki ilişki daha da belirgin olmuştur. Araplar uluslararası sistemin ittifak modeli gereği kendilerine İngiltere'yi dengeleyebilecek devlet bulmuşlardır. İngiltere'nin Yahudilere destek vermesinin Araplarda yarattığı etkiyi gören Hitler Araplara destek verip, İngiltere'nin Ortadoğu etkinliğini kırarak gerek enerji gerekse ticaret güzergahında problemler oluşturmayı hedeflemiş olabilir. Çünkü bölge doğudan gelen ticareti kontrol ettiği gibi yeni dönemin en önemli unsuru olan petrole kaynaklık yapmaktadır. Aynı şekilde Araplar da İngiliz desteğini alan Yahudilere karşı Alman desteğini alarak süreci lehine çevirmeyi amaçlamıştır. Ancak Almanya'nın savaşı kaybetmesi Arapların denge politikasını alt üst ederek Arapları sürecin kaybedeni haline getirmiştir.

İngiltere ilk isyanlardan sonra sorun çözümü için bölgeye komisyonlar göndermiştir. Daha çok göç, ekonomi ve toplumsal önermeler içeren Shaw Komisyonu (1929) ve Passfield Komisyonu (1930) ile taksim olması gerektiğini öne sürerek Arap Devleti, Yahudi devleti ve Kudüs olmak üzere üçlü yapı öneren Peel Komisyonu (1937) dönemin sorunla ilgili çözüm odaklı uluslararası gelişmelerindendir (Bard 2017:30-32). 17 Mayıs 1939 tarihinde yayınlanan Beyaz Kitap'a (The MacDonald White Paper) göre İngiltere Yahudi göçünü sınırlandırarak on sene içerisinde bağımsız bir Filistin kurulacağını vaat etmiştir (Kızıloğlu 2012:55-56). İngiltere'nin Arapları tamamen göz ardı etmeyerek bölgesel bir denge oluşturmaya çalıştığı görülebilir. Çünkü Filistin sorunu

sadece bölgesel bir etkiden ziyade Müslümanların içselleştirmeye başladığı probleme dönmeye başlamıştır. Hindistan'dan Mısır'a kadar uzanan önemli ticaret ve enerji güzergâhındaki İngiliz sömürgelerine bakıldığında Müslümanların olduğu görülür. Dolayısıyla mevcut durumda ani bir Yahudi devletine karşı bu yerlerde nasıl bir refleks doğacağı belirli değildir. Bu belirsizliğin yarattığı tehdit durumu İngiltere'yi Araplar ve Yahudiler arasındaki sürecin dengeli yürütülmesine yönlendirmiştir.

Yahudiler İngiltere'nin 1939 yılında yayınladığı Beyaz Kitap sonucu soykırıma uğradıklarını iddia etmekteledir (Ojalvo 2014). Yahudiler bu durum karşısında her ne kadar tepkili olsa da Hitler'in durdurulması konusunda İngiltere'ye karşı tutumunu 1945 yılına kadar bekletmeye almıştır (Kemiksiz 2017:7). Bu tarihten sonra yukarıda bahsi geçen Yahudi örgütler (Irgun, Haganah ve Stern) İngiltere'nin Filistin'de yer alan kurumlarına karşı sistematik saldırılar düzenlemiştir. Yahudilerin asimetrik yöntemleri otoritesi sarsılan İngiltere'ye karşı uygulaması sistemsal bir okumaya dayanmaktadır. İngiltere'nin savaşta aldığı ekonomik zayıflığın üzerine bir de Yahudiler tarafından da tehdit edilmesi Şubat 1947 tarihinde sorunu Birleşmiş Milletler'e (BM) göndermesine neden olmuştur (Yiğit 2019:411). Bu durum Yahudiler, Araplar ve İngilizler ekseninden çıkan sorunun uluslararasılaştığı dönüm noktasıdır. Yahudiler yeni dönemle birlikte yükselen ABD ve SSCB gücünün geleceğini iyi görerek bölgede yerleşim alanı açan İngiltere ile ilişkileri kopma noktasına getirmekten çekinmemiştir. Çünkü yeni dönem artık İngiltere'nin geri planda kaldığı iki kutuplu bir yapı görünümüne evrilmeye başlamıştır.

Filistin sorunu için Nisan 1947 tarihinde BM Filistin Özel Komitesi (UNSCOP) kurulmuş ve bu komite Yahudilerin nüfusunun 1/3'ünü toprakların ise %6'sını oluşturduğunu belirterek bağımsız bir Filistin önermiştir. (UN 1947) Komite, Çoğunluk ve Azınlık planı olmak üzere iki seçenek sürmüştür. Çoğunluk planı Peel Komisyonu önerisiyle de örtüşen üç yapıya bir Filistin'den (Yahudi ve Arap devletleri ile BM çatısında Kudüs) söz etmektedir (Baş

2019:137). Azınlık planında ise merkezi otorite çatısında savunma ve dışişlerinde ortak bir yapı kurulması önerilmiştir (Cleveland 2008:292). Araplar her iki plana da karşı çıkarak tek bir Arap devleti isteklerini belirtirken Yahudiler Çoğunluk planının uygulanabileceğini belirtmişlerdir. Nüfusun %31'ini oluşturan (600 bin) Yahudilere toprakların %56,4'ü verilerek adil olmayan bir paylaşım yapıldığını görmek mümkündür. (Kemiksiz 2017:8) Diğer açıdan ileride diğer ülkelerde yaşayan Yahudi vatandaşların göçü de düşünülmüş olabilir. Dolayısıyla sürecin çatışmacı yapısı devamlılığını sürdürmüştür.

Sovyetler, bölgeye nüfuz etme arayışında fırsat gördüğü Filistin sorunu ile yakından ilgilenmiştir. Bu çerçevede İngiltere'nin bölgede etkinliğini kırmak için açıkça çoğunluk planını destekleyerek ayrı devlet kurulmasını yararına görmüştür. (Armaoğlu 2012:589) ABD taksim konusunda birbirine zıt iki tutum benimsemiştir. Dışişleri ve Pentagon taksime karşı çıkılarak petrol kaynaklarında oluşabilecek tehlikeden bahsetmesine karşın Truman ve ekibi taksimi desteklemiştir. (Fildiş 2012:344) Böylece ABD'de Yahudi lobisinin de etkisiyle taksim düşüncesi belirgin olmuştur. (Kemiksiz 2018:132) Sorunun yine sistem üzerinden şekillendiğini görmek mümkündür. Çünkü sisteme yeni dâhil olmuş SSCB'nin bölgesel etki alanını genişletmek için müdahil olması söz konusudur.

Kurulacak Yahudi devletine karşı Araplar mücadele edeceğini açıklayınca Haganah örgütü düzenli ordu halini alarak savunma geliştirmiştir. 15 Mayıs 1948 tarihinde İngiltere'nin Filistin'den çekileceğini açıklamasıyla Arap-Yahudi çatışmaları şiddetlenmiştir (Armaoğlu 2012:590). İngiltere'nin bölgede çözüme ulaşılmadan çekilme kararı alması üzerine Yahudiler, çekilmeye kısa bir süre kala, 14 Mayıs günü İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etmişlerdir (Yiğit 2019:412). Dönemsel güç değişimlerini kullanan İsrail yararlanabileceği maksimum faydayı sağlayarak devlet kurmuştur.

Filistin Sorunun Kemikleşmesi

Filistin sorunu başlarda bir göç hareketliliği olarak başlamış olsa da Yahudilerin hem silahlı örgütler kurarak bölge kontrolü sağlaması hem de büyük güçlerle yürüttüğü ilişkiler ile devlet kurmasıyla sorun silahlı çatışmaya evrilerek taraflarda derin ayrılık yaratmıştır. İsrail ile birlikte Yahudilerin devlet oluşturması beka algılamasını tetiklemiş ve İsrail'i sürekli saldırıya hazır bir duruma taşımıştır. Filistinli Araplar ise o dönem için çevredeki Arap ülkeleri tarafından koruma altına alınırken Arapları temsilen bir devlet olmadığını söylemek mümkündür. Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Irak ve Ürdün gibi Arap devletleri de Müslümanların haklarını koruma amacının yanı sıra bölgeyi kontrol altında tutarak gelecekte Yahudilerden gelebilecek olası tehditlere karşı kendilerini korumak istemiştir. Yani Araplar devletleri tehdidi dengelemektedir. Her iki taraf da kendi gelecek kaygılarıyla askerî kapasitelerine önem vermiştir. Bu durumun da etkisiyle 1948, 1956, 1967 ve 1973 yıllarında dört önemli savaş yaşanmıştır.

İsrail'in kuruluşu Araplar tarafından tepkiyle karşılanmış ve Mısır, Suriye, Irak, Ürdün ve Suudi Arabistan'ın içerisinde yer aldığı blok İsrail'e karşı savaş ilan etmiştir. İlk günlerde İsrail'in kaybetmek üzere olduğu savaşta SSCB'nin silah desteği durumu değiştirerek İsrail lehine yönlendirmiştir (Armaoğlu 2012:591). Burada açıkça görmek mümkün ki Yahudiler, Arapların üstünlüğüne karşın SSCB ile Paul'un sert dengeleme modelini uygulamaya başlamıştır. Tabi SSCB açısından bakınca uluslararası sistemde de ABD'nin etki alanına müdahalede bulunarak soruna kendini eklemeyi amaçladığı görülür. Bu sayede bölge ile ilişki geliştirmeye başlamıştır. Bu dönem yoğun şekilde Arap göçleri gerçekleşmiştir. (Hollstein 1975:238-245) Filistin'den ayrılan Arap mülteciler Mısır, Suriye, Batı Şeria, Gazze, diğer Arap ülkeleri ve ABD'ye gitmiştir. Bu ülkelerde diaspora oluştursalar da etkili oldukları söylenemez. Böylece İsrail Filistinlilerin ittifakını parçalayarak sorunu genişletmiş ve çözülmesi gereken probleme yerlerinden olan insanların durumu da eklemiştir.

Cemal Abdünnasır'ın Mısır'da iktidarı ele geçirmesiyle Arap milliyetçiliği tüm Ortadoğu'da etkisi hissedilir hale gelmiştir. Bağdat Paketi ile Irak'ın Batı safında yer almasıyla birlikte SSCB'nin ilk başlarda faşist ilan ettiği Nasır'ı desteklenmeye başlandığı görülmektedir. (Serbest 2017:694) Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi sonucunda 29 Ekim 1956 tarihinde İngiltere, Mısır'a karşı başlattığı savaşta yanına Fransa ve İsrail'i de almıştır. (Armaoğlu 2012:606-607) Ancak bir zamanın başat güçleri yeni dönemde başat gücü ABD ve SSCB'nin baskısıyla Ortadoğu'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Yeni Ortadoğu sistemi ABD destekli Yahudiler ve SSCB destekli Araplar arasında güç mücadelesi şeklinde olmuştur. (Kemiksiz 2018:134) Yalnız bu mücadele sahasını ideolojik olmaktan çok çıkarlar ekseninde şekillenen bir alan olarak görmek gerekmektedir. (Serbest 2017:694) Dolayısıyla bu dönem Filistin sorunu için sistemsel baskılar sonucu ittifakları belirginleştiği dönem olmuştur.

1966 yılında Suriye'de pan-Arabist sosyalist parti özelliğini taşıyan Baas'ın iktidara gelmesiyle Sovyet etkisinin Ortadoğu'da yayılmasının hız kazandığı görülür. Bu dönem Suriye ve Mısır arasında da savunma anlaşması imzalanmıştır (Kemiksiz 2018:136). Suriye ve Mısır hattındaki Arapların Sosyalist etkiye girmesi İsrail açısından dengeyi değiştirebilecek önemli bir unsur olmuştur. Dolayısıyla bu etkileşim İsrail için beka algılamasını daha da belirgin hale getirmiştir. Uluslararası sistemdeki kutuplaşmanın yansımalarının hissedilmeye başladığı bölgede gerek Suriye'deki mülteciler gerekse Ürdün'deki mülteciler İsrail topraklarına zaman zaman vur kaç saldırıları düzenlemeye başlamıştır. Dolayısıyla sürecin asimetrik dengeleme modeline de evirildiğini gözlemlemek mümkündür. Ayrıca Mısır da Sina bölgesine girerek BM'nin tampon oluşturduğu bölgede kontrol sağlaması üzerine 5 Haziran 1967 günü İsrail Hava Kuvvetleri saldırı düzenlemiştir. (Bowen 2017) İsrail havadaki üstünlüğü sayesinde 10 Haziran'da sonlandırdığı savaşta Golan Tepeleri, Gazze Şeridi, Batı Şeria, Sina'yı ve Doğu Kudüs'ü ele geçirerek Kudüs'te tam kontrol sağlamıştır (Pappe

2007:263). Bu gelişmeler sonucunda BMGK 1967 yılı 242 sayılı karar ile İsrail'in işgal ettiği toprakları bırakması isteyerek 1948 sınırlarına çekilmesini talep etmiştir (UNISPAL 1967). İsrail, Mısır ve Ürdün'ün kararı kabul etmesine karşı Suriye ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkışın merkezinde 1948 yılında İsrail'in kontrol ettiği toprakları %78'e çıkarmasını haksız görmeleri bulunmaktadır. Sovyet etkisinin hız kazandığı bu dönemde Araplar sistemin getirdiği fırsattan faydalanmak istemişse de Sovyet desteğine rağmen İsrail karşısında yetersiz dengeleme oluşmuştur. Bu durumun arkasında ise İsrail'in hava kuvvetlerinin Araplar arasında en iyisi sayılan Mısır hava kuvvetlerinden üstün olmasının yanı sıra Mısır'ın bu kuvvetleri saklayacak yeterli zırhlı birliklerinin olmaması yatmaktadır.

Bu savaşın bir diğer özelliği ise Nasır'ın öncülüğünde Ocak 1964 tarihinde Arap Birliği Zirvesi'nde kurulan FKÖ'nün (Bölme vd. 2012:8) aktif olarak savaşta yer almasıdır. Bu tarihe kadar diğer Arap devletlerinin yer aldığı bir savaşta, artık ulusal bir örgütün açıkça temsilci olarak yer aldığı görülmektedir. Yaser Arafat'ın liderliği ile Filistinli kimliği oluşturmaya çalışan FKÖ, İsrail'e karşı duruşun simgesi olmuştur (Cleveland 2008:397-398). Arapların yenilgisi lider değişikliklerine sürükleyen ortamı yaratarak Arap milliyetçiliği kimliği kırılarak İslamcılığın öne çıkmasına yol açmıştır. Böylece Araplar, İsrail karşısında cepheyi genişleterek uluslararası alanda tüm Müslümanların desteğini alarak sisteme etki etmek istemişlerdir.

Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın ülke ekonomisinde savunma harcamalarının bir yük olduğunu görmesi ve barış ile Sina'da kontrol sağlamak istemesinden dolayı İsrail ile barış anlaşması yapmak istemiş, fakat İsrail kabul etmemiştir. Bunun üzerine Mısır, Sovyetler'den silah temin etmesiyle Suriye ve Ürdün ile de anlaşarak 6 Ekim 1973 günü, Yahudilerin Yom Kippur tatilinde, İsrail'e saldırı düzenlemiştir (Bulut 2018:347). İsrail'in ilk başta geriye düşmesiyle Mısır Sina'yı, Suriye de Golan'ı ele geçirmiştir. Bu esnada ABD'nin havadan İsrail'e silah ikmal ile durumu toplamış ve 22 Ekim günü

ateşkes ilan edilmiştir (Bulut 2018:347). Savaş sonrasındaki dönemde ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger taraflar arasında arabuluculuk rolü üstlenerek Sina 1 ve Sina 2 Anlaşmalarıyla İsrail'in Mısır'dan çekilmesini sağlamıştır (Kuduoğlu 2018:105). Açıkça görülüyor ki Araplara Sovyet desteği sağlanmasıyla dengenin İsrail aleyhine bozulması ABD'yi İsrail'e aktif destek vermeye itmiştir.

Suriye ve Irak'ın Baas etkisine girmesi, Kaddafi yönetimi ile Libya'nın Sovyetlerle ilişki geliştirmesi ve Mısır'ın Sovyetler ile iyi ilişkileri bölgenin Doğu Bloğuna yakınlaştığını göstermektedir. Bu durumlar ABD liderliğindeki blokun bölge politikalarını zarar verecek adımlar olduğundan İsrail üzerinden durdurulmak istenmiş olabilir. Bu sebeple Filistin meselesini salt Arap-İsrail veya Yahudi-Müslüman uyuşmazlığı bağlamında değerlendirmek indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın iki kutuplu sisteminde geçen bu sorun alanı sistemden gelen baskılara göre şekillenmiştir. Bu baskılara Araplar yeterli yanıt veremediğinden süreç içerisinde bütüncül anlamda kaybeden olmuştur. Şüphesiz bu kaybının arkasında güç kapasitelerinin yetersizliği yatmaktadır.

Çözüm Arayışları

İsrail'in kuruluşunu takiben geçen yaklaşık çeyrek asırlık dönemde yaşanan savaşların sonuçları ağırlıklı olarak İsrail lehine olmuştur. Özellikle 1948 savaşı ile elinde tuttuğu %78'lik alandaki hakimiyeti kabul görmektedir. Çözüm görüşmelerinde de genelde atıf 1948 de kazanılan alana yapılmaktadır. Soğuk Savaş döneminin sıkı iki kutuplu yapısının Küba Füze Krizi ile başlayan süreçle birlikte gevşek iki kutuplu sisteme dönüşünü görmek mümkündür. Sistemdeki başlıca gelişmelere (1967 Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NPT), Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri (START), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) kurulması ve Federal Almanya ve Demokratik Almanya arasında geliştirilen ilişki) bakıldığında sistemin ciddi anlamda yumuşadığını görmek mümkündür. Dolayısıyla bu yumuşa gelişmelerinin Filistin sorununa yansımasını beklemek de sürpriz değildir.

Camp David

Savaşlar, Ortadoğu dengesinde değişimin de başlangıcı olmuştur. Nasır ile Batı ve Mısır arasındaki açılan makas Yom Kippur ile kapanmaya başlamıştır. Sovyetlerden uzaklaşarak Batı'ya yakınlaşan Sedat yönetimindeki Mısır dönemi başlamıştır. Bu yakınlaşmayı takiben Sedat, 19 - 21 Kasım 1977 tarihlerinde İsrail'i, İsrail Başbakanı Manecham Begin ise 26 Aralık 1977 tarihinde Mısır'ı ziyaret etmiştir (Armaoğlu 2012:885-886). Batı Şeria bölgesinde Yahudi yerleşim yerlerinin arttırılması üzerine görüşmeler sekteye uğrayınca ABD Başkanı Carter'in aktif girişimiyle taraflar 17 Eylül 1978 tarihinde Camp David Anlaşmalarının ilkini imzalamıştır. Anlaşma iki bölümden oluşmakta olup kısa sürede imzalanan ilk bölümü *Ortadoğu Barışı Esasları* adı altında Filistin Sorununa yöneliktir (Kuduoğlu 2018:105). Mısır ile İsrail arasındaki sınır durumlarını içeren *İsrail - Mısır Barışının Esasları* bölümü ise İran Devrimi'nin etkisiyle 26 Mart 1979 tarihinde imzalanmıştır (Cleveland 2008:422). Mısır'ın bulunduğu ittifakı terk ederek İsrail ile ilişkilerini geliştirmesini Yahudilerin harici dengeleme çabasının sonucu olarak da görmek mümkündür. Yahudiler en önemli Arap gücünün tarafsız kalmasını sağlayarak önemli bir kazanım elde etmiştir. Böylece 1948 yılı sonrası sert dengeleme unsuruna karşın artık sürecin yumuşak dengeleme modeline dönüştüğü açıkça ortadadır. Filistinliler de artık yeni sürecin yumuşak dengeleme modeli olduğunu görüp ona göre strateji belirlemiştir.

Filistin sorununda Arap ülkeleri Filistinliler için savaşa da olası bir kazanımda yönetimin nasıl olacağı belirsizdir. Bu durumu aşmak için ilk önce 1974 yılında Arap Ligi FKÖ'yü Filistin'in temsilcisi saymış ve takiben FKÖ, BM ile görüşmelere başlamışlardır (Bölme vd. 2012:12). 1981 yılına gelindiğinde BM Genel Kurulu, uluslararası konferans düzenlemeye karar vermiştir. Konferans 137 devletin temsilcisinin (FKÖ dâhil) katıldığı Cenevre'de 29 Ağustos-7 Eylül 1983 tarihlerinde düzenlenmiştir. Konferansa ABD ve İsrail çekince belirtmişlerdir. Konferans'ta "*Filistin Haklarının Edinimi için Çalışma*

Programı" oluşturulmuştur ("Report of the International Conference on the Question of Palestine," 1983). Bu gelişmeler, Filistinlilerin artık kendi oluşumlarıyla uluslararası sistemde varlık göstermeye başlaması açısından önemlidir. Ancak Filistinlilerin lehine sonuçlar çıktığı da söylenemez.

Birinci İntifada ve Oslo

9 Aralık 1987 tarihinde Gazze'de İsrail ordusuna ait bir askerî aracın dört Filistinlinin ölümüne sebep olan kaza yapmasından sonra Filistinliler bu durumu protesto etmiştir. Bu protesto girişimlerinde İsrail askerlerinin ateşi ile bir Filistinli ölmüş ve protestolar toplumsal yayılım göstermiştir. Bu tarihe kadar bir protesto gösterisi gerçekleşmeyen Filistin coğrafyasında kadınların, gençlerin ve çocukların katıldığı bu kitlesel eylem Birinci İntifada adıyla anılmaktadır. Bu eylemler; gösterilerin yanı sıra boykot, vergi vermeme ve grev gibi çeşitli vasıtalarla desteklenmiştir. Eylemlerin ilk yılı dolmadan Cezayir'de toplanan Filistin Ulusal Konseyi 15 Kasım 1988 tarihinde Filistin Devleti'ni ilan etmiştir. (Tansi 2012) Bu ilan, ülke dışında olduğundan yeni devlete Sürgünde Filistin Devleti de denilebilir. Filistin'i ilk yıllarda Türkiye dâhil birçok ülke tanımıştır. Yaser Arafat 14 Aralık 1988 tarihinde BM'nin 242(1967) ve 338(1973) sayılı kararlarını kabul ederek İsrail'i tanımış ve silahlı faaliyet yürütmeyeceğini bildirmiştir ("419 Statement by Yasser Arafat- 14 December 1988," 1988). Karşılığında da BM'de gözlemci statüsü almıştır. Arafat, toplumu da sürece dâhil etmesiyle diplomatik anlamda önemli bir kazanım elde etmiştir. Üst satırlarda da değinilen yumuşak dengeleme modelinin sürdürüldüğünü görmek mümkündür. Bu gelişmelerin yaşandığı dönemi de uluslararası sistem gelişmelerinden bağımsız görmek mümkün değildir. Çünkü bu dönem hem Gorbaçov'un Sovyet lideri olmasıyla ABD ile devam ettirilen silahsızlanma girişimleri hem de Sovyetlerde glasnost ve perestroyka politikalarının uygulanmaya başlaması iki kutuplu sistemin dağılmasını hızlandıran önemli gelişmelerdir. Bu gelişmelerin bölgesel yansıması olması doğal sonuçlardır. Çünkü Doğu blokunun zayıflaması sonucu Batı bloku, Filistin'in toplumsal

hareket olarak yürüttüğü devletleşme girişimlerini yok saymayarak uluslararası sisteme etki edici aktör olarak görmüş ve BM’de statü tanımlamada engel olmamıştır.

1991 yılında Madrid’de başlayan çözüm görüşmelerine katılan Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin ile ayrı ayrı anlaşma yaparak sorunun kalıcı çözülmesi hedeflemiştir. Görüşmelerde FKÖ ile görüşmeyi İsrail’in kabul etmemesi üzerine ilerleme sağlanamamıştır. Bu sorunun aşılması, İsrail’de 92 seçimlerinde barış vaat ederek seçimi kazanan (Özkoç 2009:179). İzak Rabin sözünü gerçekleştirerek 13 Eylül 1993 tarihinde Filistin ile *Oslo İlkeler Anlaşmasının* imzalanmasını sağlamasıyla olmuştur. (UN 1993) Bu anlaşma sorun çözümünden ziyade iki tarafı bir ilkede buluşturan somut girişim olması açısından önemlidir (Seydi 2010:315). İsrail ile Filistin 1995 yılında imzaladıkları Oslo-II Anlaşmasına göre Filistin yetki alanını genişlemiştir (Özkoç 2009:184). 1998 yılında da Wye Anlaşması ile Altı Gün Savaşları’nda işgal edilen yerler parsellenerek kısmı Filistin egemenliğine verilmesi amaçlanmıştır (Kemiksiz 2017:18). Ancak bu anlaşmanın uygulanmasında problemler yaşanmıştır. Bu açmazlık devam ederken 5 Temmuz 2000 tarihinde Arafat, İsrail Başbakanı Ehud Barak ve ABD Başkanı Clinton Camp David’de görüşmeye başlamıştır ("The Middle East Peace Summit at Camp David – July 2000," 2000). Ancak burada da kayda değer gelişme yaşanmamıştır. Soğuk Savaş’ın bitimiyle sistemdeki yumuşama, farklı bölgelerde çeşitli çatışma ortamı doğurmanın yanı sıra diplomasinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ancak bu dönem içerisinde Filistinlilere siyasî anlamda destek verecek dengeleyici bir güçten söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla sistemdeki askerî ve siyasî anlamda tek güç ABD’nin desteğindeki İsrail’in üstünlüğünü görmemek mümkün değildir.

İkinci İntifada ve Günümüze Kadar Yaşanan Gelişmeler

Oslo sürecinden sonra girişilen görüşmelerde kısmen başarı elde edilse de tam anlamıyla sonuç alınamamıştır. Camp David’den de sonuç alınamamasını takiben Eylül ayında Ariel Şaron’un Mescidi

Aksa ziyareti Filistinliler tarafından tepkiye neden olmuştur. (Uçar 2017) Tepki kısa sürede Hamas, İslami Cihad, El Aksa gibi Filistinli grupların Yahudilere saldırısıyla ikinci intifada denilen süreç dönmüştür (Matta vd. 2016:66). Tabii karşılık olarak İsrail'in de saldırıya geçmesiyle genişleyen alanda İsrail, Arafat'ın bulunduğu Ramallah'ı kontrol altına almışlardır. ABD sorun çözümü için terör gruplarıyla ilişkisi olduğunu iddia ettiği Arafat'ın temsil yetkisinin kabul edilmemiş ve onun yerine ılımlı olan Mahmud Abbas'ın Filistin'i temsilen başbakan atanması gerektiğini belirtmiştir. Abbas'ın başbakanlığını takiben Nisan 2003 tarihinde BM, ABD, AB ve Rusya ile oluşturulan Quartet (Ortadoğu Dörtlüsü) ile yol haritası hazırlanmıştır. ("The Quartet,") Bu planda öncelikli olarak bölge ülkelerini içeren barış hedeflenerek toprak ve mülteci meselelerine adil çözüm istenmiştir. Bu girişim için intifada sürecinin sonlanması için yapıldığı yönünde iddia da mevcuttur. (Kemiksiz 2018:141) Soğuk Savaş sonrası 11 Eylül saldırılarıyla ilk kırılma noktası yaşayan küresel sistemde artık yeni sorun alanı radikal İslamcı terör örgütleri olarak görülmüştür. ABD'nin, Afganistan ve Irak işgalleriyle bölgede fiziki olarak etkisini artırmasının Filistin sorununa da etkileşimi olması kaçınılmazdı. Bu sebepten dolayı Arafat'ın yerini Abbas'a bırakması sistemden gelen baskıdan bağımsız görmek mümkün değildir. Ayrıca bölgede yaşanabilecek terörize eylemlerin gerçek müttefik olarak gördüğü İsrail'in varlığına ciddi oranda tehdit olabileceği düşüncesi, sorunu uluslararası alana taşıyarak dengeli bir model yaratılmasını sağlamış olabilir. Çünkü her ne kadar eski siyasî ve askerî gücüne sahip olmasa da yeni dönemde Rusya sürece dâhil edilmiştir. Rusya'nın haricinde demokrasi kavramıyla özdeşleştirilmiş AB'nin de sürecin içerisine alınmasıyla soruna iyi niyetli yaklaşım getirilerek muhtemel terör tehdidi dengelenmek istenmiştir.

Filistin'de 25 Ocak 2006 tarihinde 1996 yılından beri ilk defa seçim yapılmıştır. Arafat döneminde El Fetih'e karşı güvenin azalmasıyla İkinci İntifada döneminde etkin olan Hamas'ın popürlüğünü arttırmıştır. 132 Milletvekili bulunan Filistin meclisinde Hamas 74 üye çıkartırken El Fetih 45 üye çıkartabilmiştir (Katman

2018:133). Böylece 1959 yılında kurulan El Fetih ile 1987 yılında kurulan Hamas arasında Filistin konusunda siyasî çekişme ortamı oluşmuştur. Suudi Arabistan'ın araya giresiyle Hamas ve El Fetih arasında Mekke'de barış yapılarak FKÖ'nün önceden aldığı kararların tanınması konusunda anlaşmışlardır. (Sarı 2018:35) Ayrıca El Fetih, Hamas ve bağımsızlardan oluşacak karma yönetim konusunda da uzlaşa sağlamışlardır. Ancak iç barış uzun soluklu olmayarak iki grup çatışmalara başlamıştır. Haziran 2007 tarihine gelindiğinde Hamas Gazze'de kontrolü ele geçirmiştir. Böylece Filistin hareketi Batı Şeria ve Gazze olarak ikiye bölünmüştür. Ancak Hamas resmi olarak Filistin'in savunucusu olarak tanınmasa da İran, Suriye ve Hizbullah bağlantısı güç kazanmasına neden olmuştur. İsrail herhangi aktif bir girişimi olmadan Filistin blokunun parçalanmasıyla önemli bir kazanım elde etmiştir. Hizbullah'ın siyasal dönüşümü birlikte ülke içi radikalliği sonlandırarak İsrail'i tehdit görmesiyle birlikte Filistin sorunu varlığını devam ettirmesini sağlayan ilkesel bir durum olmuştur. Aynı şekilde İran da Şii nüfus üzerinden bölgesel güç oluşturma arayışında önemli bir ülke gördüğü Lübnan'ın İsrail tehdidine maruz kalmasıyla İsrail karşısında asimetrik dengelemeden çekinmemektedir. Bunun etkisiyle de ABD'nin İran'a karşı İsrail'in yanındaki konumunu sıkılaştırarak Hamas'ı terörist görmektedir. Bu durum da Filistin hareketini parçalayıcı etken olmuştur. Çünkü artık topyekûn bir Filistin hareketinden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca Hamas'ın saldırgan tutumu El Fetih'in yumuşak dengeleme arayışına gölge düşürerek süreci sert dengelemeye taşımıştır. Sert dengeleme modelinde de yetersizlik içerisinde olan Filistin'in başarı sağlaması mümkün değildir. Böylece İsrail hem karşı ittifakın parçalanmasından hem de Hamas'ı birçok devlete terör örgütü olarak kabul ettirmesinden dolayı kazançlı çıkmıştır.

Obama'nın ABD Başkan'ı seçilmesiyle Filistin sorunu da yeni bir sürece girmiştir. Obama'nın girişimiyle İsrail'in Kudüs'ün dışındaki yerlerde yerleşim girişimlerini durdurmasıyla Eylül 2010 tarihinde çözüm görüşülmeye başlanmıştır ("Obama BM'de Barış Görüşme-

lerine Destek İstedi," 2010). Ancak, Ortadoğu'yu tümünden etkileyecek Arap Baharının Aralık 2010 tarihinde başlamasıyla bu girişimde sonuca ulaşmadan başarısız olmuştur. Mısır'da başlayan Mübarek karşıtı gösteriler için Gazze ve Batı Şeria'da ayaklanan halk, zamanla rotasını içeri döndürerek Hamas ve El Fetih'e birleşmeleri gerektiği yönünde telkinde bulunmuştur. (Gün 2013:121) Arap Baharının Filistin'deki etkisi birleştiricilik talepleri şeklinde olmuştur.

Filistin bu Arap Baharı sürecinde uluslararası girişimleri artırarak BM'de tanınmak için mücadele vermiş ama ABD'nin etkisiyle bu konuda sonuç alamamıştır. Ancak Kasım 2012 tarihinde BM Genel Kurulu üye olamayan gözlemci devlet statüsü vermiştir. ("Filistin Yönetimi'ne BM'de 'Üye Olamayan Gözlemci Devlet' Statüsü," 2012) Obama'nın girişimleriyle başlayan yeni görüşmelerde ilerlememe nedeni, İsrail'in 1967 sınırlarına çekilmeyerek yeni yerleşim yerleri açmayı durdurmak istememesidir. 2014 yılına gelindiğinde Hamas ve El Fetih arasındaki hâkimiyet problemi çözülmemiştir. İki grubu da temsil eden Rami Hamdallah hükûmeti bile tam uzlaşa sağlayamamıştır.

Fransa Ulusal Meclisi 2014 yılında Filistin'i devlet olarak tanıma kararı almıştır ("Fransa Meclisi: Filistin Devlet Olarak Tanınsın," 2014). Fransa daha sonra yine girişimde bulunarak iki devletli bir yapı için uluslararası toplantı yapılması çağrısı yapmıştır. Çağrı üzerine 70 civarında ülkenin katılımıyla Paris'te toplantı düzenlenmiştir. Netanyahu bu toplantının kararı tanımayacağını belirtirken Abbas ise iki devletli çözüm için "son fırsat" demiştir. ("İsrail-Filistin Sorunu: Fransa'da Barış Konferansı," 2017) Fransa'nın bu girişimlerini özellikle IŞİD üzerinden okumak gerekmektedir. Fransa, ülkesinde ve Afrika'daki eski sömürge ülkelerindeki Müslüman nüfustan dolayı bu terör örgütünün ülkesini hedef almasını önlemek için Filistin sorununda Arapları destekler görünüm yaratmıştır. Bu şekilde olası tehdidi dengeleyerek Müslümanlarla iyi ilişkileri yürüttüğü izlenimi yansıtmaktadır. Fransa'nın bu girişimleri Donald Trump'ın ABD başkanı olmasıyla başarısız olmuştur.

Trump'ın seçim döneminde ABD'nin elçiliğini Kudüs'e taşıyacağını açıklaması daha başkanlığa gelmeden Filistin konusunda ne gibi bir politika izleyeceğini gösteren emarelerden biri olmuştur. Trump'ın Filistin sorunu için danışmanlığa atadığı damadı Jared Corey Kushner ve uluslararası müzakereler danışmanlığına getirdiği Jason Greenblatt da Yahudi asıllıdır. (Bayraktar 2017) Bu durum ABD için Filistin sorununa hala İsrail açısından bakıldığı gerçeğini gösteren somut örnektir. Trump, seçim dönemindeki vaadini yerine getirerek 6 Aralık 2017 tarihinde ABD'nin büyükelçiliğini Kudüs'e taşınmasını içeren yasayı onaylamıştır. Bu yasa aslında birden ortaya çıkmış değildir. Yasa, 1995 yılında Kongre tarafından kabul edilse de başkanlar tarafından sürekli ertelenmiştir. ("ABD: Elçiliği Kudüs'e Taşıma Tartışmalarının İlk Aşamalarındayız," 2017) Karar tepki çekse de 14 Mayıs 2018 tarihinde Büyükelçiliğin Kudüs'e taşınması törenle kutlanmış ve burada Trump'ın "*İsrail'in başkenti Kudüs'tür*" dediği video mesaj katılımcılara izlettirilmiştir. (Deveci 2018) Filistin soruna çözüm amacıyla Kushner'in ekibi tarafından "Yüzyılın Planı" ile Filistin'e iki katı kadar toprak ile devlet kurmasını içeren plan 28 Ocak 2020 tarihinde Trump ve Netanyahu tarafından ilan edilmiştir. Bu plana göre; Kudüs bölünmemiş olarak İsrail'in başkenti olacak, Kudüs'te kutsal yerler için Ürdün ile işbirliği yapılacak, göç hareketliliği olmayacak, Filistinlilere iş için 50 milyar dolar destek verilecek ve Hamas gibi radikaller yasaklanacaktır. ("Trump'ın Orta Doğu Planı: Kudüs Bölünmemiş Bir Şekilde İsrail'in Başkenti Olacak," 2020) Filistinliler plana karşı çıkararak uluslararası alanda da faaliyet gösterecek Yüksek Ulusal Komite kurmuşlardır. ("Filistinli Gruplar, ABD'nin Tek Taraflı Ortadoğu Planına Karşı "Yüksek Ulusal Komite" Kurdu," 2020) Bu gelişmelerle ABD'nin Kudüs'ün kontrolü konusundaki ikili tutumu ortadan kalkarak İsrail'in tezini desteklediği açığa çıkmıştır. ABD'nin bu dönüşümü İran'ın Suriye, Lübnan ve Yemen'deki etkilerine ek olarak Rusya'nın 2015 sonrası Suriye'de aktif olarak yer almasıyla da ilgilidir. Bu bölgesel nüfuz mücadelesinde İran ve Rusya'nın müttefik ülke görünümünde olduğunu belirtmek gerekmektedir. ABD de bu

durum karşısında Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn'den oluşan bir müttefik blok yaratmıştır. Suudi Arabistan hariç diğer ülkeler İsrail'i resmi olarak (de jure) tanıdığı görülmektedir. Bölgede yer alan bu mücadelenin arkasında temel olarak Rusya'nın uluslararası sistemde siyasi ve askerî olarak ABD'ye rakip olma yolunda ilerlemesi yatmaktadır. Ancak Filistin sorununun Rusya'nın desteğinden de söz etmek mümkün değildir. Lübnan Hizbullah'ı üzerinden İran etkisi, İran ve Rusya arasındaki ilişki biçimiyle değerlendirilerek Rusya'nın dolaylı bir ilişkisi vardır, varsayımı yapmak yanlış olamayacaktır. Bu sebeple ABD'nin İsrail lehine bu girişimlerini uluslararası sistem üzerinden açıklamak yerindedir.

Sonuç

Çatışma alanlarına bakıldığında genel itibariyle bir veya birkaç aktörün uluslararası sistemi ele geçirme çabasının sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sürecin içerisinde alt düzeyli sistemler içerisinde yer alan bölgesel sistemlerde de mücadele arayışları olmaktadır. Bu kapsamda Ortadoğu sistemi, Avrupa Sistemi, Afrika sistemi, Avrasya sistemi, Uzak Doğu sistemi, Güney Asya sistemi ve Latin Amerika sistemi gibi alt sistemler uluslararası sistemin etkisiyle şekillenen bir yapıya sahiptir. Bu çerçevede Filistin sorunu da süreç içerisinde Ortadoğu bölgesel alt sisteminde şekillenmiştir. Bir başka ifadeyle sorun uluslararası sistemden gelen etki sonucunda ortaya çıkmıştır.

Filistin sorununun temeli Pinsker'in Sion Aşıkları Derneği'ni kurmasına kadar bir geçmişi vardır. Osmanlı'nın Filistin bölgesinde de güç kaybetmesiyle Yahudi göçlerinin önü açılmış, İngiltere'nin bölgede nüfuzunu arttırmasıyla da Yahudi devleti oluşturmanın engeli kaldırılmıştır. İlk başlarda Araplar ve Yahudiler arasında anlaşma sağlansa da zamanla oluşan ayrışmalar yerini çatışmalara bırakmıştır. Bu dönüşümde sistemdeki diğer önemli güç olan Almanların Araplara desteği karşısında Arapların da İngilizlere karşı savaşa çağrı yaptığı bloklaşma dönemleri olmuştur. İkinci Dünya

Savaşı'nı Almanların kaybetmesiyle Araplar da uluslararası alanda yeterli destek görmeyince İsrail'in kurulması önünde engel kalmamıştır.

Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu tıpkı Uzak Doğu, Hindicini, Latin Amerika gibi Sovyetlerin yakın çevre dışına çıkararak nüfuz oluşturmaya çalıştığı yerlerden birisi olmuştur. Bu mücadelede bölge insanının Batı ile ayrışma noktası olan Filistin sorunu Sovyetlerin kullanabileceği etki aracı olmuştur. Bu kapsamda savaş öncesi dönemde İngiltere ile Almanya arasındaki rekabet savaş sonrasında ABD ile SSCB arasında şekillenmiştir. Bu süreçte de Yahudiler Arap ittifakından üstün gelerek kazanımlarını arttırmıştır. Sovyet desteğine rağmen Arapların askerî ve ekonomik kapasiteleri ABD desteğindeki İsrail'e karşı yetersiz kalmıştır. Hem küresel sistemdeki yumuşamanın da etkisiyle hem de Arap ittifakında çatlak oluşmasıyla Filistin sorunu savaş sürecinden çıkıp diyalog sürecine geçmiştir. Nitekim bu dönüşümle göreceli de olsa Filistin, BM'de gözlemci statüsü alarak uluslararası alanda dikkate alınır bir aktör olarak görülmüştür.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası işbirliğini artırmak için Balkanlardan Kafkaslara, Afrika'dan Asya'ya kadar oluşan sorun alanları için diyalog kanalları oluşturulmuştur. Bu sürecin bir yansıması olarak Filistin konusu da diplomatik görüşmelerle ele alınmıştır. Çeşitli anlaşmalar imzalanarak ilerleyen bu dönemde Filistinlileri uluslararası alanda destekleyecek bir aktör olmadığı görülmektedir. Bu durum da tüm anlaşma ve görüşmelere rağmen aşama kaydedilmeyen çabaları oluşturmuştur.

11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin etkin olduğu küresel sistemde Müslümanlara karşı oluşturulmak istenen bloklaşmada Filistin sorunu da payını almıştır. Bu yeni dönemde Filistin ittifakı parçalanmasına ilave olarak, saldırgan tutumu gerekçe gösterilerek Hamas terör örgütü ilan edilmiştir. Böylece Filistin'in siyasî istikrar konusundaki problemi kadar uluslararası alanda da meşruluğuna da sorun yaratılmıştır. İŞİD'in ortaya çıkmasıyla birlikte Filistin

sorununda da iki kanat oluşmuştur. Birinci kanat sorunun çözülmesini tehdidin önlenmesiyle bağdaştırırken diğeri İsrail'in daha da güçlendiği bir bölgesel bir sistemin gerektiğini savunmaktadır. Bu ikinci grubun isteğinin arkasında, Putin'in 2007 Münih Güvenlik Zirvesi sonrası da vurguladığı, ABD'nin hegemonyasına karşı Rusya'nın duruşu yatmaktadır. Küresel anlamda Rusya Soğuk Savaş dönemi gibi yakın çevresinde, Ortadoğu'da, Balkanlarda, Latin Amerika'da, Asya'da ve Afrika'da ABD karşısında yumuşak ittifaklar oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu girişimlerin de bir ayağı olan Ortadoğu'da ABD için en güvenilir müttefik İsrail'dir.

Araplar askerî, siyasî ve ekonomik anlamda uluslararası alanda etki yaratabilecek bir kapasiteye ulaşamamışlardır. Belirli anlamda güçleri olsa da İsrail karşısında etkili savunma ve saldırı sağlayamamıştır. Bu yetersizliğe iten etkenler siyasî birlikteliğin tam anlamıyla oluşturulamaması, askerî endüstrinin yetersiz olması, taktiksel anlamda coğrafyanın etkili kullanılamaması ve ekonomik kapasitenin harcamalara yeterince yanıt verememesi gibi durumlardır. Filistin'de yerel halk isyanlar ile göç hareketliliğine karşı çıkmış olsa da organize harekete dönüşmemiştir. Kaldı ki İsrail kurulduğunda da Filistin değil de Mısır, Ürdün ve Suriye gibi komşu ülkelerin etkin girişimleri olduğunu açık bir şekilde görmek mümkündür. İlerleyen dönemde de Filistin yukarıda bahsi geçen oluşumları kurmuş olsa da kendine yeterlilik sağlayamamıştır. Bu sebeple Filistin sorununda Filistinlilerin kendine yeterli duruma gelmesi veya en azından bu süreçte ilerlemesi sorunun lehlerinde çözümlerine katkı sağlayacaktır. Belirtilen hususlarda kendine yeterliliği sağlamış bir Filistin'in küresel anlamda siyasî bir ittifak ağı oluşturarak BM'ye etki etmesi gerekmektedir. Günümüzde ABD karşısında konumlanabilecek net bir siyasî güç varlığından söz edilemez bu sebeple her ne kadar zaman zaman öne çıksalar da Rusya veya Çin önermesinde bulunmak yanlış olacaktır. Filistin özellikle İngiltere, Almanya ve Fransa ile İsrail karşıtlığı görünümünde olmayan meşru haklara dayalı bağımsız bir Filistin için ittifak oluşturma arayışına gitmelidir. Bu süreç pek tabi burada yazıldığı

kadar kolay olmayacaktır. Ancak mevcut durum üzerinden ele alındığında sorunun çözülmesi için bu yöntemin uygulanması gerekmektedir.

Kaynakça

- 419 Statement by Yasser Arafat- 14 December 1988. (1988). *Israel Ministry of Foreign Affairs*. 14 Aralık 1988, <https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/mfadocuments/yearbook7/pages/419%20statement%20by%20yasser%20arafat-%2014%20december%201988.aspx#:~:text=Statement%20by%20Yasser%20Arafat%2C%2014,13%20December%20General%20Assembly%20speech.> (erişim: 04.04.2020)
- ABD: Elçiliği Kudüs'e Taşıma Tartışmalarının İlk Aşamalarındayız. (2017). *BBC News*. 23 Ocak 2017, <https://www.bbc.com/turkce/38714599>. (erişim: 06.04.2020)
- Akkan, M. M. (2017). *Filistin - İsrail Meselesi Nereye Gidiyor?* Konya: Konya Ticaret Odası
- Armaoğlu, F. (2012). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Timaş.
- Aslanlı, A. ve Memmedov, A. (2016). Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(6): 57-85.
- Balfour Declaration (1917). *Columbia University*. 2 Kasım 1917, <https://web.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/gender-sexuality/balfourdeclaration.pdf>. (erişim: 01.04.2020)
- Bard, M. G. (2017). *Myths and Facts A Guide to the Arab – Israeli Conflict*. New York: AICE.
- Baş, A. (2019). Filistin Uzlaştırma Komisyonu ve Türkiye. *Tarih Dergisi*, (69): 135-168.
- Bayraktar, B. (2017). Trump Döneminde İsrail – Filistin Sorunu. AA. 25 Nisan 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/trump-doneminde-israil-filistin-sorunu/804655>. (erişim: 08.04.2020)
- Bowen, J. (2017). 1967 Arap – İsrail Savaşı: Orta Doğu'yu Sarsan 6 Gün. *BBC News*. 6 Haziran 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40157650>. (erişim: 04.04.2020)
- Bölme, S. M. ve Ulutaş, U. (2012). Filistin'de Siyasi Aktörler ve Partiler. *SETA*, (4).

- British White Paper of June 1922. (1922). *Lillian Goldman Law Library*.
https://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1922.asp. (erişim: 02.04.2020)
- Bulut, M. (2018). Altı Gün ve Yom Kippur Savaşının Modern İsrail Kimliği Üzerine Etkisi. *Tarihin Peşinde*,(20): 339-350.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Agora.
- Çıtak, E. (2014). Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik. *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*. (Ed.) M. Şahin ve O. Şen. Ankara: Kripto.
- Deveci, C. (2017). Herbert Samuel Dönemi'nde Filistin'e Yahudii Göçleri (1920 - 1925). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42): 1-17.
- Deveci, M. (2018). ABD'nin Kudüs Büyükelçiliği Açıldı. AA. 14 Mayıs 2018. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdinin-kudus-buyukelciligi-acildi/1145275>. (erişim: 08.04.2020)
- Donnelly, J. (2014). Realizm. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (Ed.) S. Burchill vd. 3. Basım. İstanbul: Küre Yayınları
- Ersoy, E. (2015). Realizm. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (Ed.) R. Gözen. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertoyl, B. (2019). Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 1(1):1-26.
- Fildiş, A. T. (2012). Birleşmiş Milletler'in Taksim Kararı ve İsrail Devleti'nin Yaratılışı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1): 337-348.
- Filistin Yönetimi'ne BM'de 'Üye Olamayan Gözlemci Devlet' Statüsü. (2012). *BBC News*. 30 Kasım 2012, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/11/121129_palestine. (erişim: 06.04.2020)
- Filistinli Gruplar, ABD'nin Tek Taraflı Ortadoğu Planına Karşı "Yüksek Ulusal Komite" Kurdu. (2020). *NTV*. 02 Şubat 2020, <https://www.ntv.com.tr/dunya/filistinli-gruplar-abdinin-tek-taraflı-ortadoğu-planına-karsi-yuksekk-ulusal-kom,pwLURHHQBkyhZjSyHe4hEQ>. (erişim: 08.04.2020)
- Fransa Meclisi: Filistin Devlet Olarak Tanınsın. (2014). *BBC News*. 2 Aralık 2014, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141202_fransa_filistin. (erişim: 10.04.2020)

- Gün, M. S. (2013). Filistin'de Arap Baharı. *Yasama Dergisi*, (23): 118-126.
- Hollstein, W. (1975). *Filistin Sorunu Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi* (çev. C. A. Ertup). İstanbul: Yücel Yayınları.
- İsrail – Filistin Sorunu: Fransa'da Barış Konferansı. (2017). *BBC News*. 15 Ocak 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38627858>. (erişim: 06.04.2020)
- Karabulut, B. (2018). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ankara: Barış Kitap.
- Kasalak, K. (2016). İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası. *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (25): 65-78.
- Katman, F. (2018). 2006 Seçimleriyle HAMAS'ın Filistin İçinde Değişen Konumu (2006 – 2010). *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(28): 127-156.
- Kemiksiz, N. N. (2017). *Filistin Sorunu*. <http://ankaenstitusu.com/wp-content/uploads/2017/04/F%C4%B0L%C4%B0ST%C4%B0N-SORUNUyeni.pdf>. (erişim: 20 Mart 2020)
- Kemiksiz, N. N. (2018). Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları. *Journal of Awereness*, 3(Özel): 127-144.
- Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1): 35-64.
- Kuduoğlu, A. (2018). Camp David Sonrası ABD – Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 5(1): 101-137.
- Matta, N. ve Ronaj, R. (2016). The Second Intifada A dual Strategy Arena. *European Journal of Sociology*, 57(1): 65-113.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W. Norton & Company.
- The Middle East Peace Summit at Camp David – July 2000. (2000). *Israel Ministry of Foreign Affairs*. 11 Temmuz 2000, <https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/the%20middle%20east%20peace%20summit%20at%20camp%20david-%20july%202.aspx>. (erişim: 04.04.2021)
- Obama BM'de Barış Görüşmelerine Destek İstedi. (2010). *BBC News*. 23 Eylül 2010, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/09/100923_obama_m_ideast. (erişim: 04.04.2020)
- Ojalvo, D. (2014). Yahudi Soykırımı'nda Bir Kilometre Taşı: The MacDonald White Paper of 1939. *Şalom*. 26 Mart 2014,

- <https://www.salom.com.tr/arsiv/koseyazisi-90527-yahudi-soykiriminda-bir-kilometre-tasi-the-macdonald-white-paper-of-1939.html> (erişim: 02.04.2020)
- Önal, T. (2020). Skyes-Picot Antlaşması'ndan İsrail'in Kuruluşuna Kadar Filistin Meselesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 13(44):246-265.
- Özdoğan, M. (2019). Realizm ve Neorealizm Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışının Değerlendirilmesi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(1):1-24.
- Özkoç, Ö. (2009). Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin – İsrail Sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3):167-195.
- Pappe, I. (2007). *Modern Filistin Tarihi*. (çev. N. Pülümer). Ankara: Phoenix.
- Paul, T. V. (2004). Introduction: The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance. *Balance Of Power: Theory And Practice In The 21st Century*. (Ed.) T. V. Paul, J. J. Wirtz, ve M. Fortmann. California: Stanford University Press.
- Pre-State Israel: The Weizmann-Faisal Agreement. (1919). *Jewish Virtual Library*. Retrieved from <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-weizmann-faisal-agreement-january-1919> (erişim: 01.04.2020).
- The Quartet. UN. <https://www.un.org/unispal/un-system/un-system-partners/the-quartet/>. (erişim: 06.04.2021)
- Report of the International Conference on the Question of Palestine. (1983). *UNISPAL*. <https://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/6F71BD16D6273ABC052565C9005730E6#:~:text=The%20International%20Conference%20on%20the%20Question%20of%20Palestine%20was%20held,with%20the%20subsequent%20recommendations%20of.> (erişim: 06.04.2020).
- Sarı, B. (2018). Filistin Direnişinde Aşıl Tendonu: Hamas – Fetih Çatışması. *Yeni Fikir*, 9(21): 23-39.
- Serbest, M. B. (2017). Süveyş Kanalı'nın Uluslararasılaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4):698-711.
- Seydi, S. (2010). İsrail Seçimlerinin Ortadoğu Barış Sürecine Etkisi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21):309-334.

- Sönmezoğlu, F. (2012). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Beşinci Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Tamçelik, S. ve Ögün, B. (2019). Yapısal Realizmde Uluslararası Politika ile Dış Politika Ayrımı: Sistem Düzeyinde Devletlerin “Genel Dış Politika Davranış Eğilimlerinin” Analizi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2): 41-54.
- Tansi, D. (2012). Filistin Devleti. *Politika Akademisi*. 1 Aralık 2012, <http://politikaakademisi.org/2012/12/01/filistin-devleti/>. (erişim: 10.04.2020).
- Tokgöz, H. (2017). İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm. *Anasay*, (1):183-195.
- Trump'ın Orta Doğu Planı: Kudüs Bölünmemiş Bir Şekilde İsrail'in Başkenti Olacak. (2020). *BBC News*. 28 Ocak 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51284412>. (erişim: 08.04.2020).
- Turan, S. (2015). Neorealist Kuram Bağlamında Ukrayna Krizi'nin Değerlendirilmesi. *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*. (Ed.) S. Turan ve N. Ö. Köroğlu. Bursa: Dora Yayınevi.
- Turgut, C. A. (2015). *Orta Doğu ve Filistin (1920 - 1949)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüysüzoğlu, G. (2013). Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi. *Avrasya Etüdleri*, (44): 57-85.
- Uçar, M. N. (2017). İsrail'in 1967'den Bu Yana Mescid-i Aksa'ya Yönelik Saldırıları. *AA*. 21 Temmuz 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-1967den-bu-yana-mescid-i-aksaya-yonelik-saldirilari/866564>. (erişim: 04.04.2021).
- UN. (1947). United Nations Special Committee on Palestine (UNSCOP). *UN*. <https://www.un.org/unispal/document-source/united-nations-special-committee-on-palestine-unscoop/>. (erişim: 09.04. 2021)
- UN. (1993). The Question of Palestine. *UN*. <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-180015/>. (erişim: 04.04.2021).
- UNISPAL. (1967). *Resolution 242 (1967) of 22 November 1967*. UN. 22 Kasım 1967,

<https://unispal.un.org/unispal.nsf/0/7D35E1F729DF491C85256EE700686136>. (erişim: 07.04.2020).

- Waltz, K. (2008). Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı. *Uluslararası İlişkiler*, 5(17):3-44.
- Waltz, K. (2015). *Uluslararası Politika Teorisi* (çev. O. S. Binatlı). Ankara: Phoenix.
- Yiğit, A. A. (2019). Filistin Meselesinin Kronikleşmesi (1918 – 1948). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(243):391-414.
- Yılmaz, S. (2015). Neoklasik Realizm: İlerletmeci Mi? Yozlaştırıcı Mı? Lakatosyan Bir Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (46):1-18.